

методика, що демонструвалася педагогом-логопедом, була доступною батькам у процесі роботи з дітьми в сімейному оточенні. Цей факт також підкреслює певний зв'язок між часом та ефективністю роботи. Характерною рисою виявлених взаємозв'язків є те, що коефіцієнти кореляції між часом та кількістю виправлених звуків у класах, де застосовувалася гра, за своїми значеннями були істотно нижчими, ніж аналогічні показники, одержані в класах, де такі методики не впроваджувалися, хоча ці групи дітей не були «важкими» для логопедичної роботи.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що у процесі профілактики та стабілізації дитячих патологій вимови значну роль відіграють логопедичні ігри. З огляду на необхідність підготовки батьків молодших школярів до самостійної роботи в зазначеному напрямі, перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці заходів з батьками щодо профілактики логопедичних патологій у дітей.

Література:

1. Власова Т.А. О детях с отклонениями / Т.А.Власова, М.С.Певзнер. — М.: Просвещение, 1973. — 175 с.
2. Горбушина Л.А. Выразительное чтение: [учебное пособие для учащихся пед. училищ] / Л.А. Горбушина, А.П. Николаичева. — М.: Просвещение, 1978. — 176 с.
3. Доника В.Ф. Логопедическая работа при обучении грамоте / В.Ф.Доника // Начальная школа. — 1990. - № 7. — С. 34-41.
4. Залмаева Р.Я. Я сам себе логопед: [пособие для родителей] / Р.Я. Залмаева.— СПб.: Петербург-XXI век, 1995.— 92 с.
5. Селиверстов В.И. Речевые игры с детьми / В.И.Селиверстов. — М.: ВЛАДОС, 1994 — 344 с.

ИВАН ФИЛИПЧАК ПРО СТАН ШКІЛЬНИЦТВА НА ЛЕМКІВЩИНІ УДК 376/6/09(438) “ХХ” Савчин Г.

У статті розкрито передумови виникнення народних шкіл на Лемківщині, з'ясовано сутність навчально-виховного процесу, розкрито шкільні проблеми, які доводилося долати вчителям та учням упродовж XVI - XIX ст., а також взято до уваги основні шкільні документи та навчання українських дітей у духовних семінаріях.

Ключові слова: школа, освіта, навчальні предмети, навчально-виховний процес, Лемківщина.

ИВАН ФИЛИПЧАК О СОСТОЯНИИ ШКОЛЬНИЧЕСТВА НА ЛЕМКОВЩИНЕ

Галина Савчин

В статье раскрыты предпосылки возникновения народных школ на Лемковщине, выяснена сущность учебно-воспитательного процесса, раскрыты школьные проблемы, которые приходилось преодолевать учителям и ученикам на протяжении XVI — XIX веков, а также приняты во внимание основные школьные документы и учеба в духовных семинариях украинских детей.

Ключевые слова: школа, образование, учебные предметы, учебно-воспитательный процесс, Лемківщина.

IVAN FYLYPCHAK ABOUT THE STATE OF SCHOOL IN LEMKIVSHCHYNA

Halyna Savchyn

In the article we have shown the pre-conditions of people's schools appearance in Lemkivshchyna, found out the essence of the educational process, school problems, which the teachers and students had to overcome during the 16th – 19th centuries. We have also taken into consideration the main school documents and the studies of the Ukrainian children at the theological seminaries.

Key words: school, education, educational subjects, educational process, Lemkivshchyna.

Історія школи, її роль і місце в суспільстві широко досліджується й опрацьовується науковцями. На сьогоднішній день чимало вже зроблено педагогами-дослідниками в історії шкільництва, написано чимало навчальних посібників, монографій, відомі, зокрема, праці Б. Ступарика, М. Стельмаховича, О. Мельничука, О. Сухомлинської, М. Кукурудзяка та ін. Хочемо зазначити, що проблема розвитку та поява шкіл була актуальною для українських педагогів у 20 - 30 р.р. ХХ ст. Дослідники Я. Городянський [1] і В. Сімович [7] досліджували стан шкільництва на Буковині та в Галичині, Є. Пеленський [6] описав «українське середнє й високе шкільництво» в Галичині й на Волині. У Празі 1932 р. стараннями Українського Педагогічного Товариства була видана праця «Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді», Ф. Косовський [3] цікавився культурними рухами на Лемківщині. С. Сірополко у ґрунтовному дослідженні «Історія освіти в Україні» неодноразово посилається на монографічні дослідження І. Филипчак [8]. Розвиток шкільної справи на Лемківщині вивчав та досліджував галицький педагог І. Филипчак. Цікаві також його наукові дослідження в розвитку школи Бойківщини, цікавився дослідник і проблемами школи на Радянщині.

Окремі аспекти життя, творчої роботи І. Филипчак висвітлили у місцевій газеті М. Костів, В. Семчишин, Я. Радевич-Винницький, Г. Мацковська, а П. Сорока і Б. Денисюк написали монографічні дослідження. Однак ніхто не досліджував працю І. Филипчак «Шкільництво на Лемківщині», що була опублікована в журналі «Шлях виховання і навчання» за 1939 р.

Мета статті – розкрити маловідомі факти з історії шкільництва Лемківського краю у творчому доробку І. Филипчак.

Епістолярна спадщина І. Филипчак дає змогу стверджувати про його велику наполегливість та старання в опрацюванні незнаних сторінок шкільництва Лемківщини. Цю тезу засвідчують слова, написані після відвідання музею «Лемківщина»: «привіз з собою масу документів до історії шкільництва» [5,38].

Відомо, що лемки в історико-культурному спектрі впродовж багатьох років зазнавали утисків, поневір'янь, асиміляції. Але попри все, значна час-

тина цього народу, «не далася засимилювати, залишилася вірна своїй нації», а «християнська віра в слов'янським обряді спасла душу лемків» [10, 81].

Пізнати людські ідеали, моральні цінності, обряди і мову було для лемківського народу дуже важливо; цього досягали шляхом відвідування церкви, бо тут вони могли «заховати ці найдорожчі скарби». Церква була першим джерелом мудрості, при багатьох в них існували початкові школи. Священики відповідно заміняли вчителів, прагнули навчити грамоти, а дяківські школи «були розсадниками освіти» [10, 81].

Першою на Лемківщині, за дослідженням автора, була школа в с. Сянок, яка бере свій початок існування ще з 1551 року. Діяла вона при парафіяльній церкві, а опікувалися нею братства церкви Святого Духа та церкви рождества Пресвятої Богородиці. Архівні матеріали, опрацьовані І. Филипчаком, дали змогу зробити цікаве дослідження про братчика Михайла Вагилевича як захисника освіти в цьому селі та знавця староболгарської мови. Ним було перекладено Євангеліє, пізніше назване Пересопницьким [10, 82]. Робота над цією книгою була визначна, вирізнялася високою технічною майстерністю, містила багато малюнків і призначалося для широкого кола читачів.

Процес освіти та навчання на Лемківщині не зупинявся, майже через сто років, у 1638 році була заснована школа в с. Поворознику. Довгий період часу вчителем у ній був о. Лука Маркович. Навчальна програма цієї школи вимагала від учнів знань з української та польської мов, приділялась увага виробленню навичок церковного співу, діти вивчали обряди, молитви, польське письмо. Метрикальні записки с. Кам'яної, збережені з 1674 р., дали змогу дослідникові І. Филипчаку дізнатися про роботу цієї сільської школи, а також те, що вихідцями із цього села були написані підручники «Літургікон» та «Армалогіон», вони також переклали на «лемківське мовне наріччя» псалми Давида. Це був значний поступ у розвитку освіти, ці книги служили для учнів цього селі як навчальні, з них вони набирали перші ази знань. Народна школа з 1769 р. діяла в с. Конечна, тут навчання дітей зводилась до читання церковних книг, а часом до письма, якщо сам дяк умів писати.

Дані про внутрішнє шкільне життя Лемківщини І. Филипчаку вдалося знайти у метрикальних записках, він також відетежував вчительські записи в «курендах чи обіжниках», бо, як зазначає дослідник, «на Лемківщині найбільше дорожили кожною записочкою, кожною нашою буквою, кожною писаною церковною книгою» [10, 83].

Населення Лемківського краю ще з поч. XVI ст. виділялось свідомим прагненням до знань, активністю у будівництві шкіл, поширенням освіти серед простого народу. Це позначилося на освіченості лемків, бо «навіть провідники лемківських збійників були грамотними». Діти всіх навколишніх сіл Лемківщини отримували початкову освіту в школах-дяківках, а обдаровані, здібні до навчання діти могли продовжити своє навчання і Подолянці, Бардієві, Пряшеві, навіть в Пешті [10, 82]. Молодь завжди прагнула отримати хорошу освіту, а батьки в цьому їй допомагали.

Лемківщина, як і Бойківщина, з другої половини XVIII ст. потрапила під Австро-Угорську владу, яка мала безпосередній вплив і на освітнє життя, проводила шкільну реформу. Краєва Шкільна Комісія вважалася найвищим

керівним органом в освіті, у 1774 р. під керівництвом Фільбігера проведено поділ шкіл на три категорії: шестикласову нормальну, чотирикласову головну та трикласові тривіальні, які були у містах і селах. Але поряд із впровадженням народних шкіл, влада пропагувала «німецькі школи» і наголошувала, «що як їхні діти не покінчать латинських шкіл, не приймуть їх на теологічні студії». Владою вирішувалося питання підготовки вчителів: при нормальній школі були курси вчителів, після закінчення яких можна було викладати у чотирирічній школі, а курси при чотирирічній школі готували вчителів для трирічної школи. У кінці XVIII ст. (1792 - 1802) ще було організовано «консес», який регулював життям шкіл, але українських кваліфікованих вчителів у ньому було дуже мало. Священики відігравали чималу роль у подоланні аналіфabetності народу, на проповідях говорили про важливість освіти, при церквах організували школи-дяківки. Але траплялися священики, «які своєю поведінкою приносили лиш стид своєму народові», «в таких селах як Янковичі, Кашичі, Челятичі, Хлопичі і багато інших, там парохії пропали через неучтва духовенства, байдужість у відправі богослужень» [10, 83].

На думку І. Филипчак, «в тодішніх часах, в абсолютній тоді Австрії, мали ми великі шкільні права! Могли ми поставити наше українське шкільництво відразу високо, але що ж? Не мали ми тоді національно свідомого духовенства, що розуміло б вагу школи, вагу освіти народу в рідній мові, а тим більше не мали ми свідомого народного вчительства!» [10, 92].

Як пояснює І. Филипчак, щоб успішно навчити дітей, вчитель повинен «виробити свою методу», знайти підхід до них, зрозуміло і доступно пояснювати їм навчальний матеріал. Перший слов'янський «Буквар» появився у 1790 р., з того часу полегшилася робота вчителям, діти краще почали читати, «де наука читання починалася від пізнання поодиноких букв, їх складання і вимови». До цього часу основним навчальним підручником був Псалтир, писали «установ та півустанов». Таке письмо було складним і його могли збагнути «тільки дуже спосібні і бистрі молодці» [10, 94].

Варто відзначити і те, що І. Филипчаком досліджувалася проблема становлення інших навчальних закладів та навчання у них лемківських чи бойківських дітей. Для навчання священиків у Відні 1774 року була створена духовна семінарія, де освіту здобували тільки 14 українських дітей. Наступна духовна семінарія появилася у Львові 1785 року. Цей навчальний заклад мав хорошу славу, бо навчалися тут діти із Закарпаття, Семегороду, Хорватії.

Процес розвитку освіти і науки у другій пол. XVIII ст. не зупинявся, австрійською владою у 1787 році було дозволено викладати в Львівському університеті церковно-слов'янською мовою, що могло заохотити до навчання багатьох українських дітей. Про відкриття Руського інституту 1787 р. при Львівському університеті І. Филипчак зазначав: «що цей день буде найкращим днем в життю кожного русина». До числа професорсько-викладацького складу цього навчального закладу належали професор, викладач філософії Петро Лодій і професор, викладач математики і фізики Іван Земанич, які були родом з Лемківщини. Викладацька робота П. Лодія була цікавою, він багато роздумував над проблемою ефективного навчання, написав працю з

методики навчання, «Наставлення лобомудрія нравоучительного». Швидко припинення діяльності Руського інституту пояснювалося тим, що викладались тут предмети не літературною мовою, а тяжкою, малозрозумілою церковно-слов'янською, і це не могло розбудити національної свідомості.

До кінця XVIII ст. процес шкільних реформ не зупинявся, втілювались нові ідеї, пропозиції, «кожному вчителеві вільно було висловлювати свою гадку і предкладати проекти поліпшень у вихованні та навчанні молоді» [10, 97].

У 1817 р. Консисторією було розповсюджено основний шкільний документ для вчителів тривіальних і парафіяльних шкіл, за яким складали навчальні програми. Вони давали змогу вчителям чітко знати, з яких предметів будуть учні складати іспити, якими навчальними підручниками користуватися. Школярі тривіальних і парафіяльних шкіл здебільшого читали підручники релігійного спрямування: «Катехізіс малий для училищ парафіяльних», «Наука християнська для дітей парафіяльних», «Катехізіс малий». Належна увага приділялася вихованню учнів, їхній поведінці, для вивчення основних правил етикету користувалися шкільним підручником – «Правила шкільні для училищ парафіяльних».

Однак, на поч. XIX ст. багато дяківських шкіл закривалося, бо дяки змушені були йти до війська. За придворною ухвалою вчителі-дяки звільнялись від військової служби, але польські магнати все робили для того, щоб не було кому навчати українських дітей рідною мовою. До основних причин зменшення кількості шкіл на Лемківщині у порівнянні з XVII – XVIII ст. І. Филипчак виокремлює брак приміщень для школи, а ще – брак учителів, нерозуміння потреби освіти з боку населення та нижчого духовенства.

В одному з розділів праці І. Филипчак «Шкільництво на Лемківщині» мова йде про великі заслуги перед нашим народом єпископа М. Левицького, який ставив за мету «воскресити давні народні шкільки» та І. Могильницького – засновника товариства греко-католицьких священників, видавця «Катехизму» і «Букваря». Робота товариства регламентувалася статутом, затвердженим урядом та все робилось для того, щоб якомога більше видати популярних для народу підручників. Також завдяки старанням М. Левицького було засновано дяко-вчительський інститут, директором якого став І. Могильницький. Це навчальний заклад не вважався вищим, але у його навчальну базу входило вивчення таких наук, як: логіка, релігія, церковно-слов'янська і руська граматики, арифметика, німецька і польська мови, етика і методика. Навчання відбувалося німецькою і руською мовами.

Звісно, для поч. XIX ст. характерним явищем було ігнорування української мови, тому І. Могильницькому та М. Левицькому доводилось звертатися до влади для розв'язання питання викладання українською мовою. Латинський архієпископ Анквіч заважав вивченню навчальних предметів рідною мовою, а губернатор Гавер «не розуміли різницю між нашою польською мовами». Чималу роботу для подолання цієї проблеми зроблено було митрополитом Левицьким [10, 99].

Опрацьовані І. Филипчак архівні матеріали вільховецького деканату, дали йому підставу стверджувати, що навчально-виховний процес у навколишніх селах проводився. Тут намагалися «довести сільську молодь до зрозу-

міння правд віри, та унормування добрих обичаїв і побожного життя в народів». Інспектор, який співпрацював з вчителями-священиками, завжди нагадував про їхню місію, «щоб через науку в шкільках вести грядущі покоління до спасення» [10, 99]. До обов'язків священика входило вести статистику відвідування школи дітьми, що допомогло досліднику шкільництва І. Филипчаків прослідкувати, як відвідували учні лемківського краю школу.

Збережені архівні матеріали священика із с. Чашина за 1817 р. слугували у виявленні статистичних даних відвідування учнями школи. Священик Подлящецький виявив, що на цей час у селі налічувалось близько 80 дітей шкільного віку, з них 50 хлопців і 30 дівчат, але школу не відвідував ніхто у першому семестрі, а в другому — тільки одна дитина. Для педагога І. Филипчак цікавими виявились і записи, збережені священиком І. Бірецьким, в яких описується теж не втішний стан відвідування учнями школи. У селі налічувалось 27 дітей, які повинні були ходити в школу, але, на жаль, постійними школярами виявилось 8 дітей. Не менший інтерес виявлено педагогом і до архівних матеріалів священика с. Полонної. І. Филипчак, аналізуючи статистичні дані про відвідування учнями школи в цьому селі, узагальнив: із 60 дітей «пильно» до школи ходило 10, а таких, що «часом» приходило на навчання, було тільки 8 дітей.

Підсумовуючи загальну кількість дітей шкільного віку, І. Филипчак стверджує, що у 1818-1819 рр. у вільховецькому деканаті налічувалось 632 дітей шкільного віку, з них регулярно ходило в школу 32 учня, а таких що час від часу пропускали навчання було 28 учнів. На 1822-1823 навчальні роки дітей шкільного віку у вільховецькому деканаті зменшилось, налічувалось тільки 376 учнів. Така прикра картина відвідування учнями школи пояснювалась не спроможністю батьків платити за навчання. Священик Ковалкевич с. Загір'я з болем згадував, що у селі «здібних» до школи було 78 учнів, але приміщень для навчання не було, тому вчив катехизму по пам'яті улітку в церкві, а взимку у себе дома.

На прикладі відвідування учнями школи у вільховецькому деканаті можна стверджувати, що владою робилося певні кроки у розвитку шкільництва, але не було належного відвідування учнями школи, бо не було приміщень, вчителів, відсутньою була і класно-урочна система навчання. А священик із с. Тарнави пояснював це так: «підданство народу було головною причиною, що затамувала на довгі часи розвій нашого шкільництва і зрозуміння в народі добра школи».

Отже, І. Филипчак у своїй праці «Шкільництво на Лемківщині» відстежив навчання і виховання дітей у школах цього краю впродовж XVI — XIX століть. Виокремив педагог навчальні предмети, які вивчали діти сільських шкіл та вказав на методику їх викладання. Для відтворення статистики відвідування учнями школи на Лемківщині, скористався церковними архівними матеріалами та особистими архівами вчителів. Праця І. Филипчак «Шкільництво на Лемківщині» розкриває багато малознаних фактів з історії освіти на Україні. Подальшого дослідження потребують статті і нариси краєзнавчої тематики, дидактично-виховний потенціал історичної прози педагога і громадського діяча.

1. Городянський Я. Наукова й літературна праця українських учителів середніх і вищих шкіл у Галичині в XIX й XX ст./ Я. Гордянський. — Львів: Б. в. - С. 56 — 101 с.

2. Гуснай Ю. Шкільництво на Підкарпатті // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді: праці Укр. Пед. Тов-ва в Празі: — Прага, 1932. — Т. 1. — С. 49-59.

3. Косовський Ф. Культурний рух на Лемківщині. — Львів: 1936. - 15 с.

4. Кумка М. Українські школи в Канаді // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді: Праці Укр. Пед. Тов-ва в Празі: — Прага: 1932. — Т. 1. — С. 60-71.

5. Листи Филипчака І. // Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 364, Лукань Степан-Роман, спр. 128, 46 арк.

6. Пеленський Є. Сучасне українське середнє і високе шкільництво в Галичині й на Волині. - Львів, б. р. — 180 с.

7. Сімович В. Українське шкільництво на Буковині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді: Праці Укр. Пед. Тов-ва в Празі: Т. 1. — Прага, 1932. — С. 5-33. — 71 с.

8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К. : Наукова Думка, 2001. — 912 с.

9. Сірополко С. Українське шкільництво в Галичині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді: Праці Укр. Пед. Тов-ва в Празі: Т. 1. — Прага: 1932. — С. 34-48. — 71 с.

10. Филипчак І. Шкільництво на Лемківщині // Шлях виховання і навчання. — 1939. — Ч. 2. — С. 81 — 100.

СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

УДК 37.018

Слесик К. М.

У статті здійснено обґрунтування розробленої моделі формування етичної культури учнів основної школи у процесі навчання гуманітарних предметів. Здійснено опис педагогічних умов реалізації компонентів моделі.

Ключові слова: педагогічна модель, способи реалізації функцій компонентів моделі.

В статье осуществлено обоснование разработанной модели формирования этической культуры учеников основной школы в процессе учебы гуманитарных предметов. Осуществлено описание педагогических условий реализации компонентов модели.

Ключевые слова: педагогическая модель, способы реализации функций компонентов модели.

In the article the ground of the developed model of forming of ethics culture of students of basic school is carried out in the process of studies of humanitarian objects. Description of pedagogical terms of realization of model components is carried out.